

УДК 340.0; 340.134

Роль і значення конституційної термінології у нормопроєктуванні

Р. В. Чернолуцький,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту законодавства
Верховної Ради України

Досліджуються роль і значення конституційної термінології у нормопроєктній (законопроектній) діяльності. Розкриваються теоретичні, доктринальні та методологічні засади, що детермінують використання такої термінології в процесі законопроектування.

Ключові слова: нормопроєктування (законопроектування), мова, правова (юридична) мова, терміни, терміносистеми, юридична термінологія, конституційна термінологія.

Чернолуцький Р.В. Роль и значение конституционной терминологии в нормопроектировании. Исследуются роль и значение конституционной терминологии в нормопроектной (законопроектной) деятельности. Раскрываются теоретические, доктринальные и методологические основы, детерминирующие использование такой терминологии в процессе законопроектирования.

Ключевые слова: нормопроектирование (законопроектирование), язык, правовой (юридический) язык, термины, терминсистемы, юридическая терминология, конституционная терминология.

Chernolutsky Ruslan. Role and importance of constitutional terminology in legislative drafting

The article examines the role and importance of the constitutional terminology Lawmaking (Legislative) activities. Disclosed theoretical, doctrinal and methodological principles that determine the use of such terminology in the drafting process.

© Чернолуцький Руслан Васильович – кандидат юридичних наук, докторант Інституту законодавства Верховної Ради України

Key words: *Legislative Drafting (drafting), language, legal (laws) language, terms, terminology, legal terminology, constitutional terminology.*

Використання термінології у нормопроектванні (нормопроектній роботі) є дуже важливим процесом, що має онтологічне, гносеологічне (епістемологічне) та аксіологічне значення для розробки проекту нормативно-правового акту. Онтологічне значення проекту нормативного акту насамперед проявляється в тому, що він містить спроби регламентування та регулювання загальних принципів визначення і значення буття у всій різноманітності його проявів. Гносеологічне значення проекту нормативного акту проявляється в тому, що завдяки ньому можна пізнати відповідні сфери соціального життя, що виникають та функціонують у державно організованому соціумі. Аксіологія проекту нормативно-правового акту виникає як ціннісна оцінка правил поведінки, що сформульовані в ньому, їх ціннісне значення для соціуму, його членів та держави. Звідси розробку проекту нормативно-правового акту слід розглядати не тільки як відповідну механістичну, технологічну, процесуальну діяльність, а й насамперед як інтелектуальну діяльність, що має глибокий філософський зміст та значення для: а) формування нової форми буття; б) пізнання світу, що оточує суспільство та його членів, взаємовідносини суспільства з державою і навпаки; в) визначення ціннісного значення правил поведінки, що містить проект, для вказаних суб'єктів.

Слід наголосити на тому, що будь-яка нормативізація, будь-яка робота у сфері нормативного проектування об'єктивно супроводжується обов'язковим використанням базових понять, якими доводиться оперувати в процесі роботи, позаяк від чіткого розуміння наукових і юридичних понять і термінів значною мірою залежить його ефективність і результативність. Таким чином, базовими поняттями у сфері нормопроектвання виступають терміни, що є в наявності в сфері юридичних знань.

Використання термінів напряду пов'язане з використанням мови. Мова, на думку видатного російського лінгвіста М. Д. Голева, виступає як основа права, право розглядається як мовне явище, мова — його плоть і кров¹. Тому увага до юридичної термінології та її розбудови на національній основі, ступінь розробленості й упорядкування, стан і глибина її наукового вивчення — це показники рівня розвитку держави, суспільства, нації, національної свідомості й правосвідомості².

Особливого значення використання та застосування термінів у нормопроектванні набуває в конституційному праві держави, що є єдиною профільною (М. П. Орзіх) та інтегративною (Ю. О. Волошин) галуззю національного права і національної системи законодавства.

Особливо підвищується значення конституційного знання та ускладнюється суспільно-правовий статус конституційного права у зв'язку з тенденціями його політологізації, соціалізації, економізації, психологізації, муніципалізації, інтернаціоналізації, впливу на нього сучасних досягнень

¹ *Голев Н. Д.* Юридичний аспект мови в лінгвістичному висвітленні / Голев Н.Д. // Юрислінгвістика-1: Проблеми та перспективи : міжвуз. зб. навч. пр. / за ред. Н. Д. Голева. – Барнаул, 2000. – С. 5-6.

² *Клочко М.І.* Юридична термінологія: поняття, особливості / М.І. Клочко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2009. – Вип. 18. – С. 148.

інформатики, комп'ютеризації законодавчої діяльності, дослідницької роботи та навчання, біологізації та екологізації конституційно-правової проблематики при підвищенні теоретичного та практичного інтересу до законодавчої техніки та технології конституційного будівництва. Таким чином, роль застосування конституційної термінології в конституційному проектуванні (законопроекуванні) є об'єктивною, вона безперервно зростає та стає важливим і актуальним завданням системного змісту.

Слід зазначити, що проблемою мови законодавства в різні часи займалися багато вчених, зокрема А. С. Піголкін, Ю. О. Тихомиров, Д. В. Чухвичев, К. К. Панько, О. А. Ушаков та ін. У 30-х роках ХХ ст. вітчизняний дослідник-лінгвіст І. Огієнко, розмірковуючи над проблемами української наукової термінології, вдало зауважив: «Термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим народом упродовж віків духовного життя, потребує традицій для свого усталення»³.

Стосовно необхідності використання в процесі розробки законодавства, тобто в широкому розумінні саме нормопроекування, спеціальної термінологічної системи дослідниками у сфері законодавчої техніки точаться дискусії. Багато правознавців, наприклад Г. Доле, Г. Кіндерман, В. Гедеман, вважають, що при створенні системи законодавства для точності та повноти правового регулювання потрібно використовувати спеціальну формалізовану мову, яка не може і не повинна бути зрозумілою людям без спеціальної юридичної підготовки.

Тобто вони, по-перше, наголошують на існуванні специфічної, професійної мови, яку легко розуміють юристи-професіонали чи люди, що обізнані у правовій термінології (наявність належного професійного суб'єкта, що розуміє та сприймає відповідну термінологію. – *Авт.*). По-друге, таку необхідність прихильники цієї точки зору пояснюють специфікою змісту правових приписів, які не можуть бути виражені з необхідною точністю і повнотою розмовною або літературною мовою (наявність лінгвістичного масиву, що може бути вираженим ззовні лише шляхом використання професійних термінів. – *Авт.*). По-третє, хоча вони і визнають, що незрозумілість нормативно-правового акта є значною проблемою для механізму правового регулювання, але вважають труднощі, пов'язані з доступністю мови закону, нездоланими. На їхню думку, без спеціальної термінології, яка повністю заміняє звичайну літературну мову, неможливо поєднувати стислість і ясність нормативно-правових актів з їх точністю та повнотою⁴.

А. В. Луначарський і П. І. Стучка, який є представниками прямо протилежної точки зору, вважали, що застосування в тексті законів суто юридичних понять, незрозумілих простим людям, є небажаним, що закон має бути написаний літературною мовою, мовою конкретного суспільства. Тобто спеціальних вузькопрофесійних понять і формулювань у тексті нормативного

³ Качан І. Українське термінознавство 1990-х років / Качан І. // Про український правопис і проблеми мови. – Нью-Йорк – Львів, 1997. – С. 201–207.

⁴ Ключко М.І. Цит. праця. – С. 149

акта слід уникати⁵.

Необхідно констатувати, що юридична термінологія у контексті юридичної лінгвістики, яка й визначає основні напрями досліджень у цій галузі (історія юридичної мови; юридичне термінознавство; юридична лексикографія; юридична текстологія; юридична стилістика; порівняльне юридичне мовознавство; судова лінгвістика) привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед них А. М. Ляшук, В. М. Протасов, П. М. Рабінович, В. М. Тертишник, А. А. Ушаков та ін.

На потребу нагального впорядкування україномовного поняттєвого апарату юриспруденції та подальшого дослідження питань юридичної термінології звернули увагу українські мовознавці та юристи: О. А. Сербенська (особливо з погляду історії становлення і функцій субмови права), Г. С. Онуфрієнко і Н. В. Руколянська (словотвір), С. П. Головатий, Ю. Є. Зайцев, та І. Б. Усенко (загальна характеристика мови законодавства), Н. В. Артикуца, Ю. Ф. Прадід (теорія юрислінгвістики), Б. Р. Стецюк (карно-процесуальна лексика), І. М. Гумовська (словотвір і семантико-функціональні аспекти юридичної терміносистеми), С. П. Кравченко (стиль законодавства), В. М. Демченко та М. І. Леоненко (функціонування юридичної термінології), І. М. Кочан і А. С. Токарська (культура юридичної мови), а також Г. П. Їжакевич, О. Л. Копиленко, В. Я. Радецька, В. П. Сімонок, З. А. Тростюк (різні лінгвістичні характеристики юридичних термінів) та ін.

Спеціальної уваги потребують роботи мовознавців і лексикографів з юридичною освітою, яким притаманний двосторонній підхід до питання фахової термінології. Винятково поняттєву відповідність терміноодиниць і системи права розробляли Є. Пенькос, О. Войтасевич, Б. Келяр (J. Pieńkos, O. Wojtasiwicz, B. Kielar) та ін. Значення наукових праць вказаних авторів полягає в умінні поєднання філологічного і юридичного підходів, що має неабияке праксеологічне значення в сучасній термінологічній, і особливо лексикографічній практиці. Звідси серед висновків юристів, які обговорюють проблеми сучасного термінознавства, постулюється необхідність залучення до роботи над укладанням термінологічних словників філологів, які працюють над певною галузевою терміносистемою.

Незважаючи на достатньо солідний перелік учених, що займалися проблемою використання юридичної термінології, проблематика використання конституційної термінології у нормопроектній діяльності залишається малодослідженою. Поодинокі статті або мають історіографічний характер, або розглядають відповідні питання фрагментарно відносно загальної проблематики.

Слід наголосити на тому, що обидві одиниці метамови термінологічного дослідження («термінологія» і «терміносистема») позначають основоположні для термінознавства, лексикології та мовознавства поняття. Проблема визначення даних понять, як і питання про їх співвідношення, стали

⁵ Плотниек А. А. Петр Стучка и истоки советской правовой мысли [Електронний ресурс] / А.А. Плотниек. – Режим доступу: file:///C:/Users/mikhail/Downloads/Zinatniskie_raksti_129_sejums_Petr_Stucka_1970_sn124006.pdf

предметом досліджень провідних фахівців у галузі термінознавства: Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, С. В. Гриньова, В. М. Лейчика, О. С. Ахманова, А. В. Суперанскої, Л. В. Івіна, Т. С. Пристайко, О. Ю. Шмельова та ін.

Незважаючи на досить тривалу традицію досліджень, дані питання є одними з найбільш актуальних та суперечливих і в сучасному мовознавстві. Говорячи про термінологію і терміносистеми, слід зауважити, що існують різні точки зору щодо цих понять. Відзначимо також, що в розумінні природи термінології та терміносистеми простежується певна наступність наукових парадигм. Очевидно, що поняття «термінологія», як і поняття «термін», є багатозначним.

Так, Д. С. Лотте визначає наукові термінології як впорядковані сукупності термінів, протиставлені неупорядкованим⁶ (критерій впорядкованості. – *Авт.*). В. П. Даниленко розуміє під термінологією загальну сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки і техніки, що функціонують у сфері професійного спілкування (критерій професійного використання. – *Авт.*). Крім цього, цей дослідник зазначає, що терміну «термінологія» відповідають два поняття. У вузькому розумінні термінологія – це сукупність термінів однієї галузі знання, що відображає відповідну сукупність понять (критерій носія понятійності. – *Авт.*). У ширшому розумінні загальна сукупність термінів всіх сфер діяльності (критерій діяльнісного навантаження. – *Авт.*)⁷.

С. В. Гриньов також розглядає термінологію як сукупність термінів, які використовуються в певній галузі знання⁸. Він рефлексує увагу на сам термін «термінологія», і вважає його наочним прикладом необхідності впорядкування спеціальної лексики. Вчений зазначає, що донедавна цей термін використовувався для позначення трьох різних понять, причому не тільки в основному значенні – «система термінів певної галузі знання», а й у значенні «вся сукупність термінів мови» і «наука, що вивчає терміни»⁹. Таким чином, цей дослідник використовує різні рівні узагальнення, що дає можливість побудувати відповідну «мотрійку» з дефінітивного визначення досліджуваного терміну.

Словник лінгвістичних термінів за редакцією О. С. Ахманова визначає наукову термінологію як систему, яка відображає певний науковий світогляд і системність понять конкретної наукової галузі, закріплених у термінах в процесі розвитку науки¹⁰ (критерій наукоємності (інноваційності) у широкому розумінні. – *Авт.*).

А. В. Суперанська, Н. В. Подольська та Н. В. Васильєва виділяють цілу низку значень лексеми термінологія: 1) сукупність або деяка невизначена

⁶ Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Лотте Д.С. – М. : АН СССР, 1961. – С. 72-73.

⁷ Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / Даниленко В.П. – М., 1977. – С. 2-3.

⁸ Гринев С.В. Введение в терминоведение : уч. пособие / Гринев С.В. – М., 1993. – С. 33.

⁹ Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Гринев-Гриневич С.В. – М. : Академия, 2008. – С. 11.

¹⁰ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ахманова О. С. – М. : Сов. Энцикл., 1966. – С. 6-9.

безліч термінів-слів взагалі; 2) сукупність термінів (понять і назв) будь-якої певної галузі знання; 3) вчення про виникнення, склад і функціонування термінів взагалі; 4) вчення про виникнення, склад і функціонування термінів певної галузі знання, що вживаються в певній мові, і їх еквівалентах в інших мовах¹¹ (критерій багатоманітності. – *Авт.*).

Незважаючи на багаторівневий та багатооб'єктний доктринальний підхід та досить велику кількість етимологічних значень слова «термінологія» в спеціальній літературі, в ординарних словниках, адресованих пересічному носію мови, воно дається лише по одному значенню: 1) Термінологія – сукупність, система термінів, уживаних у якій-небудь галузі знання, мистецтва, суспільного життя¹²;

2) Термінологія [лат. terminus межа, кордон+... логія] – сукупність термінів будь-якої науки, діяльності, галузі, техніки, виду мистецтва тощо¹³.

Таким чином, згідно з наведеними вище визначеннями, використовуючи методи складання сукупності та складання «мотрійки», під термінологією конкретної наукової галузі можна розуміти не просто сукупність термінів, а систему термінів, тобто терміносистему, яка відображатиме систему понять даної галузі знання. Таким чином, відповідно до такого трактування, терміни «термінологія» і «терміносистема» стають синонімічними.

Однак існує й інша точка зору. Так, В. М. Лейчик відзначає принципи відмінності термінології та терміносистеми. На його думку, перша складається разом з відповідною галуззю та відповідною системою понять поступово і не виступає як закінчена система (історико-ретроспективний критерій. – *Авт.*); про систему термінів можна говорити, стверджує автор, лише тоді, коли склалася система понять відповідної галузі (критерій фактичної наявності. – *Авт.*).

Отже, є неупорядкована і ненормалізована сукупність термінів – термінологія і явище іншого характеру – терміносистема. Термінологія, згідно з В. М. Лейчиком, являє собою «сукупність одиниць, що стихійно складається, здебільшого неповна, логічно нестрога, що складається з предтермінів, квазітермінів, псевдотермінів, тоді як терміносистема є результатом свідомого упорядкування або конструювання з природних, але спеціально відібраних одиниць, що є повноцінними термінами»¹⁴. Терміносистема, таким чином, характеризується цілісністю, відносною стійкістю, структурованістю і зв'язністю.

Необхідно зазначити, що наведені доктринальні позиції повністю підходять до закономірностей складання терміносистеми юридичної мови.

Так, саме у цьому контексті дослідник Н. І. Шашкіна доходить висновку про те, що на даний час не існує принципових розбіжностей у розумінні

¹¹ Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. – М. : Наука, 1989. – С. 14.

¹² Термінологія // Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – С. 1241.

¹³ Термінологія // Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. – М. : Мартин, 2008. – С. 573.

¹⁴ Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / Лейчик В.М. – М. : Либроком, 2009. – С. 54-55.

термінології як системи, що являє собою сукупність усіх позначень наукових та професійних понять і відображає й об'єктивно фіксує зв'язки між ними¹⁵. Дослідниця робить декілька зауважень, що мають суттєве методологічне значення. По-перше, лінгвісти підкреслюють, що термінологія – це «не мова в мові», а особливий, дуже сильний лексико-фразеологічний шар мови, що обслуговує професійно-трудова потреби людей (фактор професійно-трудового призначення. – *Авт.*). По-друге, як частина словникового складу мови, що найбільш інтенсивно розвивається, термінологія являє собою «клас, що дає саме велике число нових формантів» (фактор потенційного розвитку професійної терміносистеми. – *Авт.*). По-третє, як характерну рису термінології дослідники відзначають відносну легкість, з якою вона піддається «свідомому впливу, регулюванню та впорядкуванню» (фактор потенційної можливості трансформації терміносистеми. – *Авт.*). По-четверте, термінознавці вважають, що термінологія кожної науки являє собою систему, яка відрізняється не тільки змістом понять, виражених термінами, а й чисто лінгвістичними ознаками, словотворчими моделями, різним ставленням до семантичних процесів тощо (фактор особливості кожної професійної терміносистеми. – *Авт.*). По-п'яте, ще однією істотною ознакою термінології кожної науки вважається наявність у її складі декількох співвіднесених між собою терміносистем, які мають свої закони, правила утворення та функціонування (фактор наявності та взаємозв'язку професійних терміносистем. – *Авт.*)¹⁶.

З останнього фактора наявності та взаємозв'язку професійних терміносистем й випливає юридична лінгвістика як міждисциплінарна галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження правових понять і категорій, мовно-стилістичні ресурси у сфері правової комунікації¹⁷.

Термін «юридична лінгвістика» вперше ввів у науковий обіг німецький учений А. Подлех у своїй праці «Юридична лінгвістика»¹⁸. Предметом юридичної лінгвістики є мова, яка функціонує у сферах правотворення і судочинства, юридичної науки та освіти. Нині в українській лінгвістиці юридична мова визначилася як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвістичними і структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативними професійними потребами в ній¹⁹.

Тобто юридична мова виступає як складний системний та багатопредметний комплекс: а) як різновид літературної мови (видовий

¹⁵ *Шапкина Н. И.* Терминосистема «Наименования строительных машин и механизмов» в современном русском языке. Опыт изучения парадигматической организации терминологии : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – русский язык / Шапкина Н.И. – М. : РГБ, 1984 – С. 12 -13.

¹⁶ *Шапкина Н. И.* Цит. работа.

¹⁷ *Артикуца Н.В.* Юридична лінгвістика [Електронний ресурс] / Н.В. Артикуца. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/19390514/legal/yuridichna_lingvistika

¹⁸ *Podlech A.* Rechtlinguistik / Podlech A. // Grimm D. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften, Munchen, 1976. – Bd 2. – S. 110–128; Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика в Україні: здобутки і перспективи / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 31.

¹⁹ *Яцишин Н. П.* Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять/ Н. П. Яцишин // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2(2). – С. 100.

критерій. – *Авт.*); б) має функціонально-діяльнісний характер (прагматичний критерій. – *Авт.*); в) характеризується лінгвістичними і структурно-жанровими ознаками відносно юридичної реальності (гносеологічний критерій. – *Авт.*); г) такі її ознаки зумовлені саме специфікою правової сфери (правовий критерій. – *Авт.*); г) такі її ознаки зумовлені також комунікативними професійними потребами в ній (комунікативний критерій. – *Авт.*).

На нашу думку, також можна виділити:

- онтологічний критерій – юридична мова є специфічним лінгвістичним містком між соціальною і правовою реальністю;
- аксіологічний критерій – юридична мова є найоптимальнішим засобом закріплення і вираження юридичної сфери соціального буття;
- оціночний критерій – юридична мова завдяки використанню термінів дає оцінку соціально значущої поведінки суб'єктів права;
- суб'єктний критерій – спілкування суб'єктів права формулюється у вигляді правил поведінки із застосуванням юридичної мови;
- об'єктний критерій – схеми, моделі, алгоритми, парадигми визнання, легалізації, виконання, дотримання, охорони, захисту, правового супроводження та забезпечення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів суб'єктів права розробляються та здійснюються за допомогою юридичної мови.

Відтак можна стверджувати про квазіуніверсальний характер юридичної мови в рамках загальної лінгвістики та про її універсально-оптимальний характер в рамках лінгвістики юридичної.

На думку Н. П. Яцишина, основними характеристиками української юридичної мови є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації тощо. Залежно від конкретних сфер юридичної діяльності (законодавство, судочинство, нотаріат, адвокатура, юридична наука, юридична освіта тощо) юридична мова має функціонально-стильові та жанрово-стильові особливості. Вони є предметом вивчення і юридичної науки, і мовознавства, зокрема юридичної лінгвістики²⁰

Таким чином, можна стверджувати, що залежно від конкретної сфери юридичної діяльності юридична мова використовує відповідну термінологію, що є об'єктивно необхідною і праксеологічно характерною саме для такої сфери юриспруденції. Звідсіля актуалізується вивчення ролі й значення використання саме конституційної термінології у нормопроєктуванні (законопроєктуванні).

За визначенням П. М. Рабіновича, юридичний термін – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо)²¹. На його думку, юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною)

²⁰ Там само.

²¹ Рабінович П. М. Юридичний термін // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – Т. 6 : Т–Я. – 2004. – С. 482.

моделлю, репрезентованою в звуковій і літерній формах, а правове поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-сисловою основою для окреслення термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища.

Таким чином, юридичний термін – це: а) у зовнішньому прояві – дефініція, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища (онтологічний чинник. – *Авт.*); б) у своєму внутрішньому змістовному наповненні – правове поняття, яке має внутрішній зміст, обсяг і структуру, що у підсумку дає логіко-сислову основу для зовнішнього прояву (гносеологічний чинник. – *Авт.*); в) у лінгвістичному вираженні – знакова (мовна) модель, що репрезентована у звуковій і літерній формах (праксеологічний чинник. – *Авт.*); г) у термінологічному вираженні – правове поняття, що виступає першоелементом правового знання (аксіологічний чинник. – *Авт.*).

Для визначення особливої ролі конституційної термінології у нормопроекуванні (законопроекуванні) слід звернути особливу увагу на особливу значущість конституційного права як основної галузі національного права і національного законодавства, від якої залежить конституційно-правовий супровід і конституційно-правове забезпечення найважливіших відносин між особистістю, соціумом і державою.

Слід погодитися з вітчизняним вченим-конституціоналістом М. П. Орзіхом у тому, що Конституція України концептуально визначає центр, навколо якого «обертається» і від якого залежить правове забезпечення реформування державного і суспільного життя країни, політичної реформи і її конституційного забезпечення в Україні²².

Саме завдяки конституційному праву, на думку М. А. А. Алмохаммеда, встановлюється генетичний взаємозв'язок і взаємозалежність державності з її конституційно-правовим супроводом і забезпеченням, заснованим на Конституції й обумовленою нею системою національного законодавства²³. Тому в цих відносинах особлива роль належить конституційному праву держави, а відтак конституційна термінологія, що вибудовує алгоритм і парадигму таких відносин, має особливе, стратегічне значення у нормопроекуванні (законопроекуванні).

Слід зазначити, що конституційне право як феноменальне явище розглядається в трьох аспектах: як галузь права в системі національного права, як наука і як навчальна дисципліна. Всі три його іпостасі мають велике значення для нормопроекування, а особливо для законопроекування, результатом якого є підготовка проекту законодавчого акту з використанням специфічної конституційної термінології.

Конституційне право як галузь національного права в будь-якій державі є складовою національної правової системи і виконує в ній важливі завдання.

²²Орзих М. Ф. Конституция – системообразующая основа Украины: прикладные проблемы / Орзих М.Ф. // Правова система України: теорія і практика. – К., 1993; Орзих М. Ф. Конституционная реформа в Украине / Орзих М.Ф. – Одесса, 2003.

²³Алмохамед М. А. А. Взаємодія конституційного та міжнародного права в умовах глобалізації : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Алмохамед М.А.А. – Маріуполь, 2015. – С. 21-22.

Тому воно, як і інші галузі національного права, дістає продовження і логічне завершення у відповідній юридичній науці у вигляді системи доктринальних позицій і підходів, а також у системі навчальних дисциплін як у системі певних профільних знань. Наука конституційного права обов'язково використовує наукову термінологію конституційного права, причому більшість з конституційних термінів, таких, як народ, держава, унітарна держава, суверенітет, державність, людина, особистість, права людини, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, використовуються шляхом рецепції в процесі законопроекування.

Конституційне право, як галузь права, у контексті її архітекτονіки, тобто структурно-інституційної організації, як і інші галузі, є сукупністю правових норм, що встановлюються і захищаються державою. Але конституційне право відрізняється від інших галузей права насамперед специфікою тієї сфери суспільних відносин, на регулювання якої спрямовані норми конституційного права. Таким чином, ця галузь права, як і інші, з одного боку, являє собою сукупність правових норм, що мають внутрішню єдність, загальні ознаки, а з іншого – відрізняється від норм інших галузей права, позаяк є провідною галуззю національної правової системи. Крім того, структура галузі конституційного права складається з низки найважливіших інститутів, що поіменовані відповідними конституційними термінами, а у лінгвістичному аспекті лексемами, тобто словами-типами, структурними елементами мови; словниковими одиницями з усіма їх формами й значеннями в різних контекстах²⁴, що складаються з одного слова або з словесної зв'язки.

Провідні вчені-конституціоналісти України, серед яких М. І. Козюбра, В. Ф. Мелашенко, В. Ф. Погорілко, В. М. Шаповал, Л. П. Юзьков та ін., – під конституційним правом України розуміють провідну галузь національного права, що являє собою сукупність правових норм, які закріплюють і регулюють суспільні відносини, забезпечують організаційну і функціональну єдність суспільства як цілісної соціальної системи, основи конституційного ладу України, статус людини і громадянина, територіальний устрій держави, форми безпосередньої демократії, систему органів державної влади і місцевого самоврядування²⁵.

На основі системного аналізу наведеної дефініції М. А. А. Алмохамед виділяє в ній такі основні логічні блоки²⁶ (наведемо їх у зв'язку з об'єктивізацією використання конституційної термінології. – *Авт.*):

- конституційне право України є провідною галуззю національного права, позаяк регулює найважливіші суспільні відносини, що мають екзистенціальне значення для існування і функціонування держави і суспільства, національної державності як такої (фактор особливої значимості конституційного права).

²⁴ *Лексема* // *Словopedia*. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovoopedia.org.ua/36/53403/242838.html>; Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / М. Б. Вербенец ; Ін-т філології Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 15 с.

²⁵ *Конституційне право України* / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодици. – К. : Укр. центр правничих студій, 1999. – С. 11-12.

²⁶ *Алмохамед М. А. А.* Цит. праця. – С. 21-22.

Звідси об'єктивно впливає роль і значення конституційної термінології, з використанням якої на рівні нормопроєктування (законопроєктування) вибудовуються правила поведінки, що регламентують та регулюють конституційно-правові відносини;

- у структурному плані конституційне право України являє собою, як і інші галузі права України, сукупність правових норм, що закріплюють і регулюють суспільні відносини, отже, перебуває всередині національної правової системи та є її невід'ємною частиною (фактор інтеграції конституційного права в національну правову систему). Вважаємо, що виходячи з інтеграційної ролі конституційного права в національній правовій системі рефлексується роль конституційної термінології, що має кумулятивний та мультиплікативний ефект для подальшої регламентації та регулювання конституційно-правових відносин не тільки в галузі конституційного права, а й в інших галузях національного права України;

- значення конституційного права в національній правовій системі визначається тим, що воно забезпечує організаційну і функціональну єдність державно організованого суспільства як цілісної соціальної системи (фактор макросоціалізації конституційного права). Вважаємо, що цей фактор забезпечується переважно завдяки використанню конституційної термінології на етапі законопроєктування, яка адекватно і однозначно відображає найважливіші соціальні відносини в рамках державності, виходячи саме з пріоритету інтересів суспільства, що функціонує в умовах державності;

- конституційне право визначає і закріплює основи конституційного ладу України, тобто систему суспільних відносин, засновану на підпорядкуванні державної (публічної) влади основним принципам, установленим Конституцією держави. До таких принципів належать принципи народовладдя, поділу влади, визнання людини, її прав і свобод вищою цінністю суспільства, підпорядкування держави пріоритетам і інтересам громадянського суспільства. Таким чином, конституційний лад створює систему координат, у рамках якої існує і діє держава та її органи, а також існує і функціонує соціум. Звідси конституційним є лад, основні підвалини якого відображені в демократичній Конституції і конституційній практиці. Конституційний лад у цьому розумінні є сукупністю конституційних відносин, усталеною конституційною практикою (фактор макроструктуризації конституційного права). Виходячи з продуктивної у методологічному та структурному контекстах доктринальної позиції В. М. Шаповала (у найбільш узагальненому вигляді конституційний лад є сукупністю всіх правовідносин, викликаних і закріплених конституцією²⁷), слід зазначити, що наведений фактор напряду формується й забезпечується завдяки формулюванню конституційних принципів конституційного ладу з використанням відповідної конституційної термінології, що вибудовує відповідну систему координат організації та реалізації публічної влади в державі, організації системи взаємовідносин владних суб'єктів між собою і владних суб'єктів та інших суб'єктів конституційного права;

²⁷ Шаповал В. М. Основний Закон України і референдум: до питання про «стабільність» Конституції / В. М. Шаповал // Право України. – 2000. – № 2. – С. 4-5.

- конституційне право встановлює, закріплює і регулює конституційно-правовий статус людини і громадянина (гуманітарний фактор конституційного права). Використання конституційної термінології, що пов'язана з правами, свободами, обов'язками та законними інтересами людини і громадянина, є альфою і омегою сучасного національного конституціоналізму, що історично, доктринально та праксеологічно формує, розвиває та використовує відповідний конституційний термінологічний масив, який є аналогічним конституційному термінологічному масиву, що використовується як міжнародною спільнотою держав, так і окремими розвиненими демократичними державами;

- конституційне право встановлює, закріплює і регулює територіальний устрій держави і встановлює її територіальний суверенітет (територіальний фактор конституційного права у контексті як його граничності, так і пріоритету його дії, верховенства на території держави). Питання використання належної та адекватної конституційної термінології, пов'язані з питаннями суверенітету взагалі й територіального суверенітету зокрема, є фундаментальними засадами організації, функціонування та розвитку публічної влади, що конституують в умовах суверенної державності;

- конституційне право встановлює і закріплює форми безпосередньої демократії як основу становлення і розвитку демократичної, правової державності та механізми регулярного і демократичного відновлення представницьких органів і посадових осіб публічної влади, а також систему органів державної влади і місцевого самоврядування (фактор конституювання й інституціоналізації суб'єктів конституційного права). На нашу думку, закріплення вказаних форм демократії шляхом використання на рівні законопроекування відповідних конституційних термінів, що пройшли якісну «обкатку» в історичній ретроспективі та повсякденній практиці розвинених демократичних держав та на рівні міжнародної спільноти у вигляді міжнародно-правових виборчих стандартів²⁸, є демонстрацією ролі та значення конституційних термінів у формулюванні конституційно-правових правил поведінки органів держави та суб'єктів виборчого процесу.

Виділення наведених факторів підкреслює не тільки особливу важливість і пріоритетність конституційного права у національній системі права, а й ілюструє важливість використання конституційної термінології, без іманентного використання якої не може бути реалізованим алгоритмічний процес законопроекування та побудована відповідна чітка, логічно та телеологічно обґрунтована конституційно-правова управлінська парадигма.

Такий висновок підтверджується й доктринальною позицією М. П. Орзіха й А. Р. Крусян, котрі вважають, що конституційне право як одна з провідних галузей права і єдина в правовій системі України фундаментальна галузь права має системоутворююче значення не тільки для законодавства, а й у цілому для правової системи. Саме конституційне право є основою

²⁸Баймуратов М.А. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины : монография / М. А. Баймуратов, Б. Я. Кофман ; под науч. ред. Ю. А. Волошина. – Сумы : Университетская книга, 2012. – 254 с.

сучасного конституціоналізму²⁹. Обґрунтовуючи такий висновок, ці дослідники стверджують, що така природна рольова позиція конституційного права пояснюється тим, що будь-яка правова система повинна мати єдиний фундамент, одну фундаментальну галузь.

Доповнюючи їх висновки щодо фундаментальності конституційного права, М. А. А. Алмохаммед висуває свої цікаві у методологічному аспекті положення³⁰, які можуть бути суттєво доповнені нашими положеннями щодо ролі й значення конституційної термінології та прямо стосуються предмета дослідження. До них належать такі:

А) конституційні розпорядження регулюють і охороняють найважливіші суспільні відносини, що формуються в процесі здійснення державної і публічної влади, та їх відносини з громадянським суспільством і населенням країни (дані відносини мають владно-установчий характер, бо встановлюють певні «правила гри», на яких ґрунтуються система формування і здійснення публічної влади і відносини між особистістю, суспільством і державою). Вважаємо, що наведені «правила гри» в рамках функціонування публічної влади можна сформулювати лише за допомогою таких конституційних термінів, як публічна влада, державна влада, муніципальна влада, права людини, місцеве самоврядування тощо. Їх етимологічне наповнення, що розуміють тією чи іншою мірою більшість суб'єктів права, зможе й регулювати складні багаторівневі та багатооб'єктні відносини між вказаними суб'єктами у сфері реалізації публічно-правових відносин;

Б) норми конституційного права закріплюють основи юридичної організації держави та її відносини з людиною в різних громадянських станах (вибудовують, закріплюють і регулюють систему відносин влади і підпорядкування в країні, систему органів держави, конституційно-правовий статус людини в її різних правових станах – громадянства, безгромадянства, полігромадянства, іноземства. – *Авт.*). Вважаємо, що наведені тут конституційні терміни адекватно, чітко, із застосуванням норм національного та міжнародного права окреслюють систему багаторівневих та багатосуб'єктних зв'язків у відносинах «особистість-держава»;

В) норми конституційного права містять найбільш загальні принципи права, що конкретизуються в принципах усіх галузей права і мають нормативно-регулятивне і юрисдикційне значення (конституційне право як сукупність основних принципів, що визначають демократичну, правову державність, і як база законодавства, заснованого на верховенстві Конституції). Використання конституційної термінології, що органічно включає відповідний філософсько-світоглядний гуманітарний масив, сприяє більш чіткому формулюванню основних засад конституційного права;

Г) конституційно-правові відносини мають тенденцію «домішуватися» до відносин «сторонньої» галузевої належності (суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права є основою будь-якої галузі національного права, вони конкретизуються за допомогою «розростання»

²⁹ Орзих М. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право / М. Орзих, А. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – С. 4.

³⁰ Алмохаммед М. А. А. Цит. праця. – С. 22-23.

вшир і всередину норм цієї галузі). Звідси впливає стратегічне значення конституційної термінології у формуванні каркасу та визначенні меж і об'єктів нормативно-правового регулювання та інших галузях національного права, що, в свою чергу, деталізують і конкретизують конституційно-правові положення, тобто інтерпретують конституційну термінологію, пристосовуючи її до потреб галузі;

Д) конституційне право виконує інтегративну функцію щодо інших галузей права, які не інтегрують, а диференціюють правовий матеріал³¹ (конституційне право поєднує особистість, суспільство і державу в рамках основних завдань і телеологічних доміант їх існування і функціонування, але при впливі конституційного права на інші галузі національного права спостерігається певна дихотомія: з одного боку, конституційно-правова матерія «проникає» і знаходить своє продовження в інших специфічних галузевих суспільних відносинах, а з іншого – вона в них деталізується, конкретизується і, отже, розвивається, а саме: а) виділяються норми, що передбачають додаткові (вбікрозширення) порівняно з конституційним правом (законодавством) права, свободи, обов'язки, пільги, форми відповідальності тощо; б) серед норм галузей права, які забезпечують диференціацію конституційно-правових норм, виділяють норми, що пристосовують загальні конституційно-правові норми до особливостей предмета галузевого регулювання; в) до числа галузевих норм, що забезпечують диференційоване регулювання конституційних правовідносин, необхідно віднести норми, що встановлюють винятки із загальних правил). Системний аналіз наведених положень дає змогу зробити висновки про те, що конституційна термінологія виступає важливим і продуктивним фактором як інтеграції, так і диференціації конституційного матеріалу, конституційного права, на якому базується, навколо якого постійно обертається та розвивається вся система як національного права, так і національного законодавства. Саме завдяки такій термінології можна вибудовувати найбільш важливі вертикально-горизонтальні зв'язки, що ґрунтуються на різнорівневих суб'єктно-об'єктних відносинах, що фактично утворюють правовий простір держави.

В онтологічному розумінні конкретний конституційний термін найлегше пізнати завдяки його сутності. Сутність – це найголовніше в явищі, те, що виявляє найбільш загальне, принципове в явищі. Хоча у явища є й інші якості, їх наявність або відсутність не змінює суті явища, а без основних якостей явище перестає існувати. Сутність робить предмет або явище принципово відмінним від інших предметів і явищ, зумовлює появу нового терміна, що має не доповнюючий, уточнюючий характер, а засадничий характер. Тому таке велике значення мають конституційні терміни: людина, громадянин, народ, держава, республіка, парламент, партія (політична) і т. ін. На думку В. С. Чиркіна, саме ці терміни характеризують генеральну конституційну сутність, є генеральними конституційними термінами (лат. *generalis* – загальний). Вони позначають те, що є загальним в явищах даного

³¹ Орзих М. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право / М. Орзих, А. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – С. 4-5.

роду³². Генеральна конституційна сутність явища, що відображена в терміні, як правило, є соціально нейтральною, хоча саме конкретне явище, яке врегульоване нормами конституційного права, може мати явно виражений соціальний чи політичний зміст. Таким чином, розкриваючи генеральну якість конституційного явища (і отже, терміна), ми абстрагуємося від інших якостей, хоча вони можуть мати надзвичайне значення.

Отже, роль конституційних термінів у нормопроекуванні (законопроекуванні) об'єктивно важлива, бо саме за їх допомогою можна врегулювати найважливіші відносини між особою, суспільством та державою.

Особлива роль конституційних термінів у нормопроекуванні (законопроекуванні) детермінована значенням конституційного права як єдиної в правовій системі України фундаментальної галузі права, що має системоутворююче значення не тільки для законодавства, а й для правової системи держави.

Конституційні терміни, що є видовим проявом юридичних термінів, мають знаковий характер, нерозривно пов'язані з мовною традицією та історією правового розвитку конкретної держави, групи держав, усіх держав світу або міжнародної спільноти держав.

Конституційні терміни в своїй сукупності становлять терміносистеми, що: по-перше, дають можливість пізнавати явища, які виникають у конституційно-правовій реальності та фіксувати їх нормативізацію завдяки нормопроекуванню (законопроекуванню); по-друге, викликають до життя та фіксують шляхом використання термінів нові явища, які характеризують перманентні зміни у правовідносинах між особою, соціумом та державою, причому не тільки в ординарному, а й перспективному аспектах.

Конституційні терміни характеризують сутність конституційних явищ, відображають їх внутрішню сутність, абстрагуючись від властивостей приватного характеру, неістотних та випадкових ознак;

Завдяки використанню конституційної термінології у нормопроекуванні (законопроекуванні) можна вибудовувати найбільш важливі вертикально-горизонтальні зв'язки, які ґрунтуються на різнорівневих суб'єктно-об'єктних відносинах, що формують правовий простір держави.

Поява, становлення та розвиток конституційної термінології у міжнародному співтоваристві пов'язані зі складними та суперечливими процесами конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав, що, з одного боку, інтенсифікують процеси рецепції об'єктів національного конституційно-правового регулювання, зважаючи на їх особливу важливість, на міжнародний рівень правового регулювання, а з іншого – конституційна термінологія в міжнародних угодах через механізм національної імплементації знову входить у національний конституційно-правовий простір і нормативний масив, що підсилює її роль і значення при перспективному нормопроекуванні (законопроекуванні) – таким чином взаємодіють національний конституціоналізм з конституціоналізмом глобальним, що формується у рамках правової глобалізації.

Конституційні терміни інтегруються в інші галузі національного права та

³² Чиркин В. Е. Конституционная терминология / Чиркин В.Е. – М. : НОРМА ИНФРА-М, 2013. – С. 27.

законодавства, визначаючи первинний зміст та призначення конституційно-правових норм та норм інших галузей права та законодавства.

Конституційні терміни характеризують конституційну сутність правових явищ, що відбуваються у житті особи, соціуму та держави. Вони є засадничими термінами, що визначають загальні риси та характеристики таких явищ.

Chernolutsky Ruslan. Role and importance of constitutional terminology in legislative drafting

The article examines the role and importance of the constitutional terminology Lawmaking (Legislative) activities. Disclosed theoretical, doctrinal and methodological principles that determine the use of such terminology in the drafting process. The author emphasizes the role and importance of the constitutional terms in Legislative Drafting (drafting) is continuing objectively and strategically important because it is possible for them to formulate, regulate and regulate the most important public relations arising between the individual, society and state.

Attention is drawn to the fact that the special role and importance of the constitutional terms in Legislative Drafting (drafting) is a deterministic role and significance of constitutional law as a single in the legal system of Ukraine fundamental law, which is systemically important not only for legislation, but in general for legal system state.

It is noted that the constitutional terms that species is a manifestation of legal terms, to begin with symbolic character, they are inextricably linked to tradition, language and historical retrospective of a particular legal state, group of states, all countries in the world or the international community of states.

Key words: Legislative Drafting (drafting), language, legal (laws) language, terms, terminology, legal terminology, constitutional terminology.

УДК 342.71(477)

Конституційно-правове регулювання права на свободу пересування на території України

М. О. Любченко,

суддя Господарського суду міста Києва

Аналізується національне законодавство, що регулює право на свободу пересування на території України, його відповідність міжнародним актам з цього питання. Розглядається поняття, зміст цього права, досвід його конституційного регулювання іншими країнами. Аналізуються норми права щодо можливості його обмеження на певних територіях та стосовно різних категорій осіб. Обґрунтовуються пропозиції щодо вдосконалення законодавчого забезпечення права на свободу пересування на території України.

Ключові слова: свобода пересування, місце проживання, громадянин, іноземець, особа без громадянства.

Любченко М. А. Конституционно-правовое регулирование права на свободу передвижения на территории Украины

Анализируется национальное законодательство, регулиующее право на свободу передвижения на территории Украины, его соответствие международным актам

© Любченко Марія Олександрівна – суддя Господарського суду міста Києва